

تأثیر سرمایه اجتماعی بر اعتیاد به اینترنت در میان دانش‌آموزان مقطع متوسطه استان آذربایجان شرقی

کمال کوهی^۱
علی بوداچی^۲
محمد عباس زاده^۳
محمد باقر علیزاده اقدم^۴

تاریخ دریافت: ۹۱/۴/۲۰ تاریخ پذیرش: ۹۱/۱۱/۱۴

چکیده

در عصر پست مدرن امروزین، اینترنت به مثابه شمشیر دولبه عمل می‌کند؛ یعنی هم فرصت است و هم تهدید. بر حسب گفته‌های اندیشمندان، اینترنت فرصت‌ها و امکانات جدیدی در جهت افزایش سرمایه اجتماعی به ویژه در فضای مجازی در اختیار کاربران قرار می‌دهد، اما این فرصت‌ها و امکانات در صورت عدم استفاده درست و استفاده افراطی باعث تشدید پیامدهایی چون اعتیاد به اینترنت، تضعیف شدن سرمایه اجتماعی کاربران در دنیای واقعی، تفرّدگرایی و انزوای اجتماعی می‌گردد. به همین خاطر، در مقاله حاضر تلاش بر آن است که تأثیر سرمایه اجتماعی بر اعتیاد به اینترنت در میان دانش‌آموزان متوسطه استان آذربایجان شرقی مورد بررسی قرار گیرد.

روش تحقیق پیمایشی و ابزار اندازه‌گیری پرسشنامه بسته پاسخ بوده و جامعه آماری شامل دانش‌آموزان مقطع متوسطه استان آذربایجان شرقی به تعداد ۲۰۴۵۶۲ نفر می‌باشد. بر اساس فرمول کوکران حجم نمونه استحصالی به تعداد ۶۶۴ نفر بوده که به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای اقدام شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که میزان سرمایه اجتماعی و همچنین نرخ اعتیاد به اینترنت در میان دانش‌آموزان بالاتر از حد متوسط بوده و نتایج تحلیل رگرسیون نیز نشان داد که دو بعد اعتماد اجتماعی و شبکه ارتباطات اجتماعی از ابعاد سرمایه اجتماعی، بیش از ۳۰ درصد تغییرات متغیر وابسته (اعتیاد به اینترنت) در میان دانش‌آموزان را مورد تبیین قرار می‌دهد.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، اعتیاد به اینترنت، اعتماد اجتماعی، شبکه ارتباطات اجتماعی و دانش‌آموز

۱. استادیار موسسه تحقیقات اجتماعی دانشگاه تبریز K.Koohi@Tabrizu.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی دانشگاه تبریز A20_boodaghi@yahoo.com

۳. دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه تبریز M-Abbaszadeh@Tabrizu.ac.ir

۴. استادیار موسسه تحقیقات اجتماعی دانشگاه تبریز Aghdam1351@yahoo.com

مقدمه و بیان مسئله

تکنولوژی‌های ارتباطی - اطلاعاتی^۱ امروزه چنان سرعت و عمقی به تغییرات اجتماعی داده که حتی تکنولوژی‌های نوین پابرجاترین عرصه حیات بشری یعنی فرهنگ را نیز درنوردیده و ما را در میانه یک دگرگونی جدی فرهنگی قرار داده است. تحولی که بارلو^۲ (از بانیان بنیاد حریم الکترونیک)^۳ آن را جدی‌ترین تحول فرهنگی از کشف آتش به این سو می‌داند. تحول یا به تعبیری، بحرانی فرهنگی که به اعتقاد مک‌لوهان^۴ ناشی از عدم تجانس یا تأخر فرهنگی^۵ جامعه نسبت به این تکنولوژی‌هاست که به همراه دگرگونی‌های اجتماعی بروز و ظهور پیدا می‌کند. بدین ترتیب، انقلاب ارتباطی - اطلاعاتی^۶ سده بیست و یک را باید بسیار فراتر از الکترونیکی کردن رابطه انسان‌ها دانست. تکنولوژی‌های نوین ارتباطی - اطلاعاتی با فراهم آوردن امکان پیدایی جامعه شبکه‌ای^۷ که افراد و جوامع را در قالب‌های تازه، هویت‌های جدید بخشیده، نه تنها قواعد و قوانین حاکم بر ارتباط و تعامل انسان‌ها، بلکه نگرش ما را نسبت به خود، دیگران و جهان تغییر داده است. بنابراین، باید اذعان داشت که بیش از هر چیز دیگر این هویت است که در بحران فرهنگی ناشی از شتاب و ژرفای تغییرات بی‌وقفه اجتماعی، مسئله آفرین می‌شود (دوران، ۱۳۸۸: ۱۱۰).

با پیدایش فناوری‌های نوین ارتباطی - اطلاعاتی همچون اینترنت، ماهواره، تلفن همراه، کامپیوتر و ویدئو در چند دهه واپسین سده بیستم، انقلابی عظیم در عرصه ارتباطات دور برد و الکترونیک با برد جهانی رخ داد. در بین این فناوری‌ها، ماهواره و اینترنت شاخص‌ترین و اصلی‌ترین آنها شناخته شده‌اند و تلفن همراه نیز کم‌کم با تأثیرات عظیم و عمیق خود در روابط و مناسبات اجتماعی، اهمیت شایان توجهی می‌یابد و توجه بسیاری از محققان، رفتارشناسان و روانشناسان را به خود جلب می‌کند.

اینترنت نیز از نظر بسیاری، تجسم نظم نوین جهانی است که در پایان سده بیستم رخ نموده است. کاربران اینترنت در «فضای مجازی» زندگی می‌کنند. فضای مجازی^۸ به

1. New information-communication technologies
2. John Perry Barlow
3. Electronic Frontier Foundation or EFF (<http://www.eff.org/>)
4. Marshal McLuhan (1911-78)
5. Cultural lag
6. Information-communication revolution
7. Network society
8. syberspace

معنای فضای تعاملی است که توسط شبکه جهانی رایانه‌هایی شکل می‌گیرد که اینترنت را تشکیل می‌دهند. در فضای مجازی، همان‌طور که بودریار مطرح می‌کند ما دیگر «آدمیان» نیستیم، بلکه پیام‌هایی روی صفحه رایانه‌های یکدیگریم. سوای پست الکترونیکی، که کاربران خود را معرفی می‌کنند، در اینترنت هیچ کس نمی‌تواند مطمئن باشد که دیگران واقعاً کیستند، زن هستند یا مرد، یا در کجای این جهان قرار دارند (گیدنز، ۱۳۸۸: ۶۸۱).

براساس یک نظرسنجی، ۲۶ درصد کاربران اینترنت اظهار داشته‌اند که به طور مرتب به پایگاه‌های پورنوگرافی سر می‌زنند و اضافه کرده‌اند که برخی اوقات دچار برانگیختگی جنسی نیز می‌گردند. طبق این تحقیق، این افراد به طور متوسط در طول یک هفته، چهار ساعت را به گشت و گذار در پایگاه‌های غیر اخلاقی بزرگسالان می‌گذارند و ۳۷/۵ درصد از آنان نیز اعتراف کرده‌اند که در نتیجه تحریک برانگیزی این سایت‌ها، دچار اعمال غیر اخلاقی شده‌اند. برای چنین افرادی، اینترنت بیشترین تحریک برانگیزی و هیجان جنسی را فراهم می‌کند (گرینفیلد، ۱۳۸۴). همچنین، اعتیاد به اینترنت که یکی از مصادیق آسیب‌های اجتماعی نو پدید است که با بحران هویت رابطه معنادار معکوسی دارد (باقری، ۱۳۹۰). اعتیاد به بازی‌های کامپیوتری نیز ارتباطات اجتماعی و سبک زندگی را تغییر می‌دهد (محبوبی منش، ۱۳۸۶).

تعداد کاربران اینترنت به طور شگفت‌انگیزی در حال افزایش است، تا دسامبر سال ۲۰۰۲ میلادی تعداد استفاده‌کنندگان از اینترنت ۶۶۵ میلیون نفر گزارش شده که این ارقام تا سال ۲۰۱۱ چندین برابر رشد داشته است. امروزه اینترنت یک وسیله حیاتی برای بسیاری از مردم کشورها به شمار می‌رود و از این طریق اطلاعات ذی‌قیمتی به دست می‌آورند. با وجود این و علی‌رغم امتیازها و قابلیت‌های فراوان، اینترنت مشکلات جدی بسیاری را ایجاد کرده است. مانند انبوه‌سازی و انفجار اطلاعات، ارائه تصویرها و مطالب ناهنجار، نقض شدن حریم خصوصی کاربران و مواردی مانند آن. جالب این است که اعتیاد به اینترنت با اعتیادهای دیگر شباهت نزدیکی دارد. اعتیاد به معنای بروز شرایطی است که در آن افراد به صورت جسمی و روانی به یک نوع ماده خاص، به ویژه مواد مخدر وابستگی پیدا می‌کنند. اعتیاد به اینترنت نیز اعتیاد رفتارمحور محسوب می‌شود.

اعتیاد به اینترنت مفهومی است که از سال ۱۹۹۵ به آن توجه شد و به تدریج انواع

مختلف این اعتیاد مانند اعتیاد به چت، اعتیاد به قمار و اعتیاد به بازی‌های ویدئویی آنلاین از طریق شبکه و غیره شناخته شد. این در حالی است که برای بسیاری از مردم مفهوم و تعریف اعتیاد به اینترنت قابل قبول نیست و آنان اعتیاد را در وابستگی به داروها و الکل می‌دانند. اما یانگ بر این عقیده است که واژه معتاد برای کاربران اینترنت هم به کار گرفته می‌شود؛ زیرا نشانه‌های اعتیاد به اینترنت همان ویژگی‌هایی را دارد که در اعتیاد به الکل و سیگار دیده می‌شود (یانگ، ۱۹۸۸، به نقل از محمدی و همکاران، ۱۳۸۹: ۴). هولمز نیز در تعریف خود از اعتیاد اینترنتی، به تعریف استفاده طبیعی و معمولی از اینترنت پرداخته و می‌گوید که هرگاه میزان استفاده از اینترنت به کمتر از ۱۹ ساعت در هفته برسد، در آن صورت می‌گوییم که فرد به شکل طبیعی از اینترنت استفاده می‌کند؛ بنابراین، از نظر هولمز، فردی که بیش از ۱۹ ساعت در هفته از اینترنت استفاده می‌کند؛ معتاد به اینترنت است. گلدبرگ نیز بر این عقیده است که اعتیاد اینترنتی عبارت است از استفاده بیمارگونه و وسواسی از اینترنت، که معیارهایی چون تحمل و علائم کناره‌گیری از شاخصه‌های آن هستند (شایق و همکاران، ۱۳۸۸، به نقل از محمدی و همکاران، ۱۳۸۹: ۴). به هر حال، اینترنت، رسانه‌ای جدید با ماهیتی متفاوت از رسانه‌های پیش از خود است و در عین حال تقریباً همه آن رسانه‌ها را در خود دارد. اینترنت با خود تغییرات اجتماعی به همراه می‌آورد و این تغییرات بیش از همه در میان جوانان که بیشترین تعداد کاربران اینترنت را تشکیل می‌دهند، رخ می‌دهد (منتظرالقائم، ۱۳۸۷: ۱۲۰). آنچه مسلم است اینکه اینترنت مانند یک شمشیر دولبه عمل می‌کند، از یک سو مفید است و فرصت‌های بی‌بدیلی را در اختیار کاربران قرار می‌دهد و کاربران را قادر می‌سازد در فضای مجازی تعامل‌ها و کنش‌های متقابل زیادی در همه جوانب زندگی اجتماعی با دیگر کاربران انجام دهند و از سوی دیگر اینترنت می‌تواند برای کاربران به عنوان یک تهدید مطرح شود. این امر زمانی رخ می‌دهد که کاربران اینترنت استفاده مضر و بی‌رویه را به استفاده مفید ترجیح دهند. به عبارت دیگر، استفاده بیش از حد از اینترنت باعث می‌شود که کاربران روز به روز منزوی‌تر شده و دچار انزوای اجتماعی شوند. با در نظر گرفتن این امر، تحقیق حاضر می‌کوشد در مرحله اول، میزان اعتیاد به اینترنت را در میان دانش‌آموزان دوره متوسطه استان آذربایجان شرقی تعیین نموده و در مرحله دوم تأثیر سرمایه اجتماعی در کاهش یا افزایش اعتیاد به

اینترنت را مشخص نماید.

چهارچوب نظری و تجربی

تأثیر وسایل نوین ارتباطی، در شکل‌گیری نظام‌های سیاسی، اجتماعی و زیست بوم انسان آنقدر عمیق است که به قول مک لوهان، جهان به دهکده‌ای کوچک تبدیل شده است (کازنو، ۱۳۷۲)؛ دهکده‌ای که هرکس به راحتی می‌تواند با فردی در نقطه‌ای دیگر از جهان ارتباط برقرار کند؛ بنابراین، طبق دیدگاه گیدنز، زمان و مکان در عصر حاضر که به عصر ارتباطات، اطلاعات و دانایی مشهور است، دیگر مفهوم سنتی خود را از دست داده است (گیدنز، ۱۳۸۷). گُنیش‌گران در صحنه جهانی بدون مرز و محدوده جغرافیایی و بدون مقید بودن به زمان می‌توانند به وسیله تکنولوژی‌های ارتباطی مدرن نظیر؛ اینترنت، کانال‌های ماهواره‌ای و موبایل‌ها با یکدیگر ارتباط برقرار نمایند و از همدیگر تأثیر بپذیرند، چیزی که به وضوح در جامعه به ویژه در بین نوجوانان و جوانان دیده می‌شود.

کاستلز نیز معتقد است که حوزه فرهنگ که نظام‌هایی از عقاید و رفتارها را شامل می‌شود و ساخته تاریخ می‌باشد با ظهور تکنولوژی جدید دستخوش دگرگونی‌های بنیادین می‌گردد و به دنبال آن ساختار مناسبات و ارتباطات انسانی نیز شکل جدیدی به خود می‌گیرد (کاستلز، ۱۳۸۴: ۳۸۳). برآیند این امر شکل‌گیری نوع جدیدی از تعاملات انسانی است که ضمن تمایز از الگوهای ارتباطی مرسوم در رسانه‌های ارتباط جمعی عملاً فرصت‌های نوینی را در جهت تجلی خود و هویت به وجود آورده است (نوابخش و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۴۶ به نقل از گرگی، ۱۳۸۵).

بر این اساس، عقاید مربوط به تأثیرهای اینترنت بر کنش‌های متقابل اجتماعی در دو مقوله کلی جای می‌گیرند. در یک سمت، ناظران و مفسرانی هستند که دنیای اینترنت را پشتوانه شکل‌های نوین روابط الکترونیکی می‌دانند که تعامل‌های رو در روی کنونی را یا تقویت و یا تکمیل می‌کنند. افراد به هنگام سفر یا کار در خارج، می‌توانند با استفاده از اینترنت به طور مرتب با دوستان و بستگان خویش در ارتباط باشند. از این حیث، دوری و جدایی قابل تحمل‌تر می‌شود. اینترنت امکان شکل‌گیری انواع نوین روابط و مناسبات را نیز فراهم می‌آورد. کاربران «بی نام و نشان» شبکه می‌توانند در چت‌روم‌ها با هم ملاقات و درباره موضوعات مورد علاقه خویش گفتگو کنند. این تماس‌های مجازی گاهی تبدیل به

دوستی‌های تمام عیار الکترونیکی می‌شود، یا حتی به ملاقات‌های رو در رو می‌انجامد. بسیاری از کاربران اینترنت عضو اجتماعات فعال اینترنتی هستند که به لحاظ کیفی متفاوت از اجتماعاتی است که آنان در دنیای فیزیکی، ساکنان آن هستند. دانش‌پژوهانی که اینترنت را افزوده مثبتی به تعامل انسانی می‌دانند، این استدلال را مطرح می‌کنند که اینترنت موجب وسعت و پرمایگی شبکه‌های اجتماعی مردم می‌شود (گیدنز، ۱۳۸۷: ۶۸۲). هر قدر مردم اوقات بیشتری را صرف ارتباط‌های رایانه‌ای کنند و کارهای خود را بیشتر از طریق فضای مجازی به انجام برسانند، شاید وقت کمتری را به تعامل با یکدیگر در دنیای فیزیکی اختصاص دهند. برخی از جامعه‌شناسان بیم آن دارند که گسترش فناوری اینترنت، به انزوا و انفراد اجتماعی روزافزون منجر شود. بنا به استدلال آنان، یکی از آثار و عواقب دسترسی فزاینده به اینترنت در خانوارها این است که مردم اوقات مفید خود را کمتر با خانواده و دوستان خود می‌گذرانند. اینترنت، همراه با تیره و تار شدن مرزهای میان کار و خانواده، تماس و مراوده انسانی را کاهش می‌دهد، روابط و مناسبات شخصی تحلیل می‌روند، شکل‌های سنتی سرگرمی و تفریح مثل تئاتر و کتاب از صحنه خارج می‌شود و چهارچوب زندگی اجتماعی سستی می‌گیرد (گیدنز، ۱۳۸۷: ۶۸۲).

مطابق نظریه لورک و همکاران وی (۲۰۰۶)، یکی از فواید کلیدی اینترنت، توانایی برقراری ارتباط مستقیم با متقاضیان خدمات و به عبارتی، کاستن از واسطه‌ها در انتقال و ارائه اطلاعات است. همچنین لورک و همکارانش به فضای خدمات‌رسانی ارزان که اینترنت فراهم می‌سازد، توجه دارند. این دو ویژگی، از جمله عوامل اساسی در افزایش استفاده و کاربری از اینترنت است (منتظر قائم، ۱۳۸۷: ۱۹۱).

در خصوص چگونگی پیدایش جامعه اطلاعاتی، مانوئل کاستلز به انقلاب فناورانه‌ای که حول محور فناوری‌های اطلاعات متمرکز است، اشاره می‌کند که در سال‌های پایانی قرن بیستم، چشم‌انداز اجتماعی زندگی انسان را دگرگون ساخته و با سرعتی شتابان در کار شکل‌دهی مجدد بنیان مادی جامعه است (کاستلز، ۱۳۸۰: ۲۸).

به لحاظ تاریخی، کاستلز دگرگونی تکنولوژی را که منجر به ایجاد و اختراع «شاهراه اطلاعاتی» شده با اختراع بزرگ حروف الفبا در یونان ۷۰۰ سال پیش از میلاد مشابه می‌داند و معتقد است برای نخستین بار در تاریخ رسانه، آبر متن یا فرازبانی شکل گرفته

است که شیوه‌های مکتوب، شفاهی، دیداری و شنیداری ارتباطات انسانی را در چارچوب یک سیستم، یکپارچه می‌سازد. این پدیده که «شاهراه اطلاعاتی» نام دارد، به دلیل قابلیت یکپارچه‌سازی متن، تصویر و صدا در یک سیستم و شبکه جهانی، ماهیت ارتباطات را دستخوش دگرگونی‌های بنیادین ساخته است و از آنجا که ارتباطات، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌دهی فرهنگ دارد، فرهنگ نیز به تبع دگرگونی‌های فناورانه‌ی جدید، دگرگونی‌های بنیادی دیگری را از سر می‌گذراند (کاستلز، ۱۳۸۰: ۳۸۳). در نظر کاستلز یکی از پیامدهای مهم گسترش فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات نوین مبتنی بر آن، دگرگونی فرهنگ‌هاست. از این رو در اثر ایجاد و گسترش شاهراه‌های اطلاعاتی، فرهنگ نوینی در حال ظهور است (کاستلز، ۱۳۸۰: ۳۸۴).

شکی نیست که اینترنت موجب وسعت افق‌های انسان می‌شود و فرصت‌های بی‌سابقه‌ای برای برقراری تماس با دیگران در اختیار او قرار می‌دهد. اما ضرب‌آهنگ لجام‌گسیخته رشد و گسترش اینترنت، نشانه تهدیدها و چالش‌هایی برای شکل‌های سنتی تعامل انسانی نیز هست. آیا اینترنت، جامعه را از اساس، دگرگون و به اقلیمی تکه‌پاره و غیر شخصی تبدیل خواهد کرد که در آن انسان‌ها به زحمت از خانه‌هایشان بیرون می‌آیند و توانایی ارتباط با یکدیگر را از کف خواهند داد؟ به نظر بعید می‌رسد. حدود پنجاه سال پیش ترس و نگرانی‌های بسیار مشابهی به گسترش سیل‌آسای تلویزیون در صحنه رسانه‌ها، اظهار می‌شد. دیوید ریزمن در کتاب جماعت تنها که تحلیل جامعه‌شناختی پر نفوذی درباره جامعه آمریکایی در دهه ۱۹۵۰ بود، نگرانی خود را از آثار و نتایج تلویزیون بر زندگی خانوادگی و اجتماعی بیان می‌داشت. با این حال که برخی از ترس و بیم‌های وی و همفکرانش درست بود، اما تلویزیون و رسانه‌های گروهی از جهات متعددی زندگی اجتماعی را غنی‌تر ساخته‌اند. اینترنت نیز همچون تلویزیون، بیم‌ها و امیدهایی به بار آورده است (گیدنز، ۱۳۸۷: ۸۶۴). پس اینترنت امکان سطوح بی‌سابقه‌ای از تماس‌ها و کنش‌های متقابل را فراهم می‌سازد. شمار کاربران اینترنت در سراسر جهان به سرعت رو به رشد است و طیف فعالیت‌هایی که می‌توان آن‌ها را روی شبکه انجام داد همچنان در حال گسترش است. اینترنت امکانات تازه هیجان‌انگیزی خلق می‌کند، اما برخی هم نگران این هستند که شاید اینترنت موجب تزلزل روابط و اجتماعات انسانی شود، چون مشوق انزوای

اجتماعی و گمنامی است (گیدنز، ۱۳۸۷: ۷۰۷).

رویکرد دیگری که دلایل و انگیزه‌های جذب جوانان به اینترنت و رفتار آنها در فضای مجازی را مورد تبیین قرار داده است، رویکرد استفاده و خشنودی است. این رویکرد برای اولین بار توسط الیه و کاتز در دهه ۱۹۷۰ مطرح شده است. وی بیان می‌دارد که مخاطب از رسانه‌ها برای ارضای نیازها و خواسته‌هایش استفاده می‌کند. رویکرد استفاده و خشنودی متضمن تغییر کانون توجه از مقاصد ارتباط‌گر به مقاصد دریافت‌کننده است. هدف اصلی این رویکرد، تحقیق در چگونگی انتخاب، دریافت و شیوه‌های عکس‌العمل مخاطبان رسانه‌ها است. کاتز، بلامر و گورویچ برداشتی کارکردگرایانه از نظریه استفاده و خشنودی ارائه می‌دهند که این رویکرد به ریشه‌های اجتماعی و روان‌شناسی اجتماعی نیازهایی که انتظارات از رسانه‌های جمعی ایجاد می‌کند، مربوط می‌شود و به الگوهای متفاوت مواجهه با رسانه که نتیجه آن خشنودی‌های مرتبط با نیاز و پیامدهای دیگری که اغلب ناخواسته است، منجر می‌شود. رویکرد مزبور دارای امکان فعال بودن و تعاملی بودن بالایی است. تعاملی بودن، نوعی انتقال پارادایمی از قدرت ارتباط‌گر به قدرت مخاطب است. در مدل‌های مختلف ارتباطی بیشتر بر قدرت ارتباط‌گر تأکید می‌شد اما در رویکرد فعلی و با توجه به عصر رسانه‌های جدید به خصوص، گسترش دامنه ارتباطات اینترنتی، اعتقاد بر قدرت و فعالیت مخاطب، بارز و آشکار شده است. «مخاطب در این رویکرد فعال است؛ از این جهت که به دنبال رضایتمندی است». فعال بودن مخاطب در رویکرد استفاده و خشنودی دارای ابعاد چندی است از جمله «عمدی بودن»، «انتخابی بودن»، «درگیر شدن» و «سودمندی» که این ابعاد ذکر شده، در ارتباطات اینترنتی مورد مطالعه بسیار محسوس‌تر از ارتباطات سنتی است. فضای مجازی اینترنت آغازگر دوره‌ای است که در آن رسانه و مخاطب توأمان تغییر مفهوم داده‌اند. از منظر رسانه‌ای، اینترنت، چند رسانه‌ای شده است و در آن متن نوشتاری، صوتی و تصویری حضور دیالکتیکی پویایی دارد. کاربران اینترنت نسبت به مخاطبان رسانه‌های سنتی چون تلویزیون و رادیو دارای درجه بسیار بالاتری از فعالیت و تعامل در ارتباط با سایت‌ها و سایر فضاهای تعریف شده اینترنتی هستند. کاربر در استفاده از اینترنت، اختیار افزون‌شده‌ای در استفاده کردن یا نکردن از رسانه دارد و میزان خشنودی کاربر و احساس ارضای نیازهای تعریف‌شده‌اش در این

فضای جدید رسانه‌ای، غیرقابل چشم‌پوشی است. طبق این نظریه، کاربران اینترنت نیازهایی دارند که انتظار دارند با مراجعه به سایت‌های تبلیغاتی و نیازمندی به رفع و رجوع آن بپردازند (آقا بابایی و همکاران، ۱۳۸۶).

گروهول در خصوص اینترنت و میزان استفاده از آن اظهار می‌کند که علت گرایش افراد به استفاده اعتیادآور از اینترنت، تمایل آن‌ها به دوری‌گزیدن از مشکلاتی است که در زندگی شخصی با آنها مواجه‌اند. به عبارتی، افراد برای اینکه از مشکلات زندگی فرار کنند، به اینترنت روی می‌آورند. وی دیدگاه دیگری نیز در خصوص دلیل استفاده اعتیادی از اینترنت مطرح می‌کند. او در این دیدگاه، به مراحل نظیر افسون‌گری، سرخوردگی و تعادل اشاره می‌کند که فرد هنگام کار با اینترنت و کشف منابع آن، از آن‌ها گذر می‌کند (دوران^۱، ۲۰۰۳: ۲).

در مجموع نظریه‌های اجتماعی در خصوص فضای مجازی و اینترنت را می‌توان به سه دسته بسیار کلی تقسیم کرد: الف) نظریه‌های اجتماعی با رویکرد مثبت. ب) نظریه‌های اجتماعی با رویکرد منفی. ج) نظریه‌های اجتماعی با رویکرد میانه‌رو (ذکایی و خطیبی، ۱۳۸۵)؛

الف. نظریه‌های اجتماعی با رویکرد مثبت: نخستین و شاید معتبرترین نظریه در باب فرهنگ دیجیتال و فضای مجازی است که تا حدود بسیاری نیز خوش‌بینانه است. نظریه‌ترکل در باب حضور در فضای مجازی و شکل‌گیری خود پست مدرن در بین کاربران فضای مجازی علی‌الخصوص شرکت‌کنندگان در میدان‌های چند کاربری به مثابه فضایی مجازی برای گفتگو، بازی نقش و تعامل با سایرین به طور مداوم و منظم باشد. نامبرده، معتقد است که فضای مجازی در حال سوق دادن ما به فرهنگ پست مدرن بر مبنای تمایز و پراکندگی است؛ زیرا حضور در فضای مجازی به علت ویژگی‌های خاص آن از جمله امکان گمنامی و حذف نشانه‌های فیزیکی به خود کاربر اجازه می‌دهد که به آسانی نقش‌های متعدد و متفاوتی را در زمان‌های مختلف و با تنظیمات مختلف مورد دلخواه و پسند خود، بازی کند. استون نیز معتقد است که فضای مجازی به عنوان رسانه‌ای با پهنای باند پایین در مقایسه با تعامل چهره به چهره فرصت بیشتری برای دخیل کردن فرایندهای

1. Duran

تفسیر، تخیل و آرزوهای طرفین تعامل در گفتگو فراهم می‌آورد. هوارد رینگولد نیز ادعا دارد که مشارکت در فعالیتهای فضای مجازی بر هویت کاربران تأثیر دارد و آن را دچار تغییر می‌سازد.

ب. نظریه‌های اجتماعی با رویکرد منفی: این دسته از نظریات شامل ترکیبی از نظریات و رویکردهای نسبتاً بدبینانه به تأثیرات حضور کاربران در فضای مجازی است. مسأله نخست که این دسته نظریه‌پردازان بدان پرداخته و آن را به چالش کشیده‌اند، مسأله گمنامی به عنوان امکانی رهایی‌بخش است. دنیای مجازی شاید در مجموع محاسبه‌ناپذیرتر از دنیای روزمره باشد، اما در مجموع بر پایه همان قواعد و قراردادهای اجتماعی دنیای واقعی شکل گرفته است. در حقیقت فضای مجازی نیز توسط منابع قدرت اقتصادی و سیاسی واقعی، کنترل و اداره می‌شود. اینترنت در این معنا، محتوایی برنامه‌ریزی شده و از پیش مشخص است که توسط یک عده برنامه‌ریز ایجاد شده و تحت کنترل آنان است و به همین علت خودهای شکل گرفته در فضای مجازی نیز بیشتر شکل برنامه‌ها هستند تا هویت‌ها. در مجموع، این دسته از نظریه‌پردازان اعتقاد دارند که تعاملات مجازی در نهایت منجر به ایجاد انزوای اجتماعی و کاهش تعاملات کاربر در دنیای واقعی مخصوصاً با اعضای خانواده، دوستان نزدیک و نظایر آن می‌شود.

ج. نظریه‌های اجتماعی با رویکرد میانه‌رو: در این بخش، دو رویکرد عمده وجود دارد؛ رویکرد نخست به نحوه شکل‌گیری و ارائه خود در فضای مجازی در چارچوب نظریه نمایش گافمن و رویکرد دوم، رویکرد نوین به خود در دنیای مدرن کنونی و در پرتو ظهور و گسترش رسانه‌های جدید و افزایش تعاملات رسانه‌ای شده است. میلر نیز متأثر از گافمن بر این باور است که ارتباطات الکترونیکی، دامنه جدیدی از چارچوب‌های تعامل با آداب و رسومی مخصوص وضع می‌کند؛ اگر چه آشکارا از تعاملات دنیای واقعی و با حضور فیزیکی فقیرترند، اما فرصت‌ها و چالش‌های جدیدی در راه ارائه و نمایاندن خود در دنیای کنونی فراهم می‌کنند. در مجموع می‌توان گفت که افراد در فضای مجازی فرصت ارائه خود مطلوب و ایده‌آل خویش را تا حدودی در اختیار دارند؛ خودهایی که می‌توانند پشت صحنه فرد در دنیای واقعی یا ترکیبی از پشت صحنه و جلوی صحنه وی باشند. مطالعات اخیر در زمینه اعتیاد به اینترنت بیانگر این است که استفاده بیش از حد از اینترنت منجر

به انزوای اجتماعی و کاهش تعاملات و ارتباطات می‌گردد (پیر زاده، ۱۳۹۰: ۵۸۱). این امر نگارندگان را متوجه نقش اساسی متغیر سرمایه اجتماعی در کاهش اعتیاد به اینترنت می‌نماید، با این استدلال که اعتیاد به اینترنت، باعث ترویج تفرده‌گرایی و از دست رفتن روابط گرم خانوادگی، دوستی و ... می‌شود که به نوعی تهدید کننده سرمایه اجتماعی است.

در خصوص سرمایه اجتماعی می‌توان اذعان کرد که مفهوم یاد شده از مفاهیم نوینی است که امروزه در جامعه‌شناسی و اقتصاد، و اخیراً در مدیریت و سازمان به صورت گسترده‌ای مورد استفاده قرار گرفته است، این مفهوم به پیوندها و ارتباطات میان اعضای یک شبکه به مثابه منبع با ارزشی که با خلق هنجارها و اعتماد متقابل موجب تحقق اهداف اعضا می‌شود، اشاره دارد. محققان از زوایای متفاوتی به طبقه‌بندی ابعاد سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند که از جمله ابعاد آن می‌توان به قابلیت اعتماد، مشارکت و رهبری مدنی، بخشش و روحیه داوطلبی، توانایی برقراری روابط اجتماعی غیر رسمی، تنوع در معاشرت‌ها و دوستی‌ها، مشارکت سیاسی، مشارکت مذهبی، عدالت در مشارکت مدنی (امیرخانی و پور عزت، ۱۳۸۷: ۲۱) و گروه‌ها و شبکه‌ها، اعتماد، همکاری، اطلاعات، پیوستگی و انسجام و توانمندسازی (لامسدن^۱، ۲۰۰۶: ۹) اشاره کرد. واقعیت این است که به لحاظ نظری در بحث سرمایه اجتماعی اندیشمندانی چون بوردیو، کلمن، پاتنام و فوکویاما جزء پیش‌قراولان محسوب می‌گردند.

بوردیو^۲ معتقد است: "سرمایه اجتماعی مجموعه منابع مادی یا معنوی است که به یک فرد یا گروه اجازه می‌دهد تا شبکه پایداری از روابط کم و بیش نهادینه شده آشنایی و شناخت متقابل را در اختیار داشته باشد" (فیلد، ۱۳۸۶: ۳۰).

از نظر کلمن^۳، مفهوم سرمایه اجتماعی وسیله‌ای جهت تبیین نحوه همکاری و تعاون افراد با یکدیگر بود. کلمن سرمایه اجتماعی را به عنوان دارایی فرد در نظر می‌گیرد اما آن را ساخته منابع ساختاری اجتماعی می‌داند. کلمن در تعیین اینکه منابع در عمل، قابل کاربرد هستند، معتقد بود که دو عنصر حیاتی نقش مهمی را بازی می‌کند: میزان واقعی

1. Lumsden
2. Bourdieu
3. Coleman

تعهدات موجود و میزان اعتماد موجود در محیط اجتماعی. به صورت ساده از دیدگاه کلمن سرمایه اجتماعی، قدرت و توانایی مردم برای برقراری ارتباط با یکدیگر است (سعادت، ۱۳۸۷: چکیده)؛ بنابراین، کلمن بر این اعتقاد است که سرمایه اجتماعی با کارکرد آن تعریف می‌شود، سرمایه اجتماعی چیز واحدی نیست بلکه انواع چیزهای گوناگون است که دو ویژگی مشترک دارد: همه آنها جنبه‌ای از یک ساخت اجتماعی را شامل می‌شوند و کنش‌های معین افراد را که در درون ساختارند، تسهیل می‌کنند. سرمایه اجتماعی مانند شکل‌های دیگر سرمایه مولد است و دستیابی به برخی اهداف را که در نبودن آن، دست‌نیافتنی خواهد بود، امکان‌پذیر می‌کند (ماجدی و لهسایی زاده، ۱۳۸۵: ۹۶-۹۵).

پاتنام^۱ پس از انتظار مطالعه برجسته خود تحت عنوان «بولینگ تنها» تبدیل به موثرترین چهره سرمایه اجتماعی گردید. برطبق دیدگاه وی، سرمایه اجتماعی به ویژگی‌هایی از سازمان اجتماعی از جمله اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها اشاره دارد که قادرند کارایی جامعه را با تسهیل کنش‌های تعاونی بهبود بخشند.

فوکویاما^۲ در آثار خود بیان می‌کند که سرمایه اجتماعی را به سادگی می‌توان به عنوان وجود مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیر رسمی تعریف کرد که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میانشان برقرار است در آن سهیم هستند، او اضافه می‌کند که مشارکت در ارزش‌ها و هنجارها به خودی خود باعث تولید سرمایه اجتماعی نمی‌گردد؛ چرا که این ارزش‌ها ممکن است ارزش‌های منفی باشد که به ارتقای همکاری اجتماعی کمکی نخواهد کرد. به یک معنا، هنجارهایی که سرمایه اجتماعی تولید می‌کنند اساساً باید شامل سجایایی از قبیل صداقت، ادای تعهدات و وفاداری باشند (رحمانی و همکاران، ۱۳۸۶: ۴). نهایت امر اینکه فوکویاما در تعریف سرمایه اجتماعی مثل سایر صاحب‌نظران هر دو جنبه ذهنی و عینی، روابط رسمی و غیر رسمی و اعتماد اجتماعی را مورد توجه قرار داد. در این اثنا، فوکویاما معتقد است که اعتماد، انتظاراتی است که بر اساس هنجارهای مشترک و صداقت و رفتارهای همکاری‌جویانه ایجاد می‌گردد (مک‌ال‌روی^۳ و همکاران، ۲۰۰۶).

1. Putnam
2. Fukuyama
3. McElroy

خلاصه اینکه سرمایه اجتماعی در برگیرنده روابطی در بین مردم است که به نوعی کنش را تسهیل می‌کند. این سرمایه تا حدی ناملموس است؛ زیرا در برگیرنده روابط شخصی است. سرمایه اجتماعی می‌تواند در سطح فردی و درون گروهی و همچنین در سطح بین گروهی کاربرد داشته باشد (کرومینا سولر، ۲۰۰۶: ۱۳-۱۲). همچنین تئوری شبکه اجتماعی نیز به عنوان بعدی از سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد که مسئله اساسی در دیدگاه شبکه، روابط است و واحدهای تشکیل دهنده ساخت جامعه، شبکه‌های تعاملی است. ساخت اجتماعی به عنوان شبکه، از اعضای شبکه و مجموعه‌ای از پیوندها که افراد، کنش‌گران یا گروه‌ها را به هم متصل می‌سازد، تشکیل شده است. اعضای شبکه می‌توانند، افراد، گروه‌ها، نهادها، موجودیت‌های حقوقی و یا سازمان‌ها و ... باشند (باستانی و همکاران، ۱۳۸۶: ۴۹). پیوندها و روابط که بحث اصلی دیدگاه شبکه است، به عنوان سرمایه اجتماعی محسوب می‌شود. سرمایه اجتماعی از دیدگاه شبکه، ریشه‌اش به ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی برمی‌گردد. خلاصه اینکه در شبکه اجتماعی به عنوان شاخص سرمایه اجتماعی روابط و پیوندهای بین افراد و کمیت و کیفیت این روابط (اندازه، تراکم، فراوانی و شیوه تماس، چندگانگی، تجانس و ...) و حمایت‌هایی که در این پیوندها بین کنش‌گران رد و بدل می‌شود، مورد توجه قرار گرفته است (باستانی و همکاران، ۱۳۸۶: ۵۱). در این راستا وولکاک و پاتنام (۲۰۰۱) معتقدند که اعتماد محصول روابط اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی است که از سرمایه اجتماعی ناشی می‌شود. آن‌ها بر این عقیده‌اند که مشارکت در شبکه‌های اجتماعی بر اعتماد برتری دارد (باستانی، ۱۳۸۶: ۴۶). حال با بسط این تئوری می‌توان چنین استنباط نمود که شبکه‌های اجتماعی به عنوان شاخصی از سرمایه اجتماعی می‌تواند در کاهش اعتیاد به اینترنت نقش اساسی داشته باشد.

در رابطه با پیشینه تجربی تحقیق می‌توان اذعان نمود که برخلاف توجهات نظری نسبت به سرمایه اجتماعی، در جامعه ما مطالعات تجربی چندانی به صورت مستقیم رابطه بین اعتیاد اینترنتی و سرمایه اجتماعی را بررسی نکرده‌اند؛ به همین دلیل در این بخش عمدتاً به تحقیقاتی اشاره می‌شود که به طور غیر مستقیم به بررسی رابطه بین اعتیاد اینترنتی و سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند. در زمینه اینترنت و فضای مجازی، تحقیقات متعددی انجام گرفته است. به طوری که نتایج تحقیقات نشان می‌دهد که عوامل مختلفی

کاربران را به سوی استفاده اعتیادگونه از اینترنت سوق می‌دهد. جواهری و باقری (۱۳۸۶) در مقاله‌ای تحت عنوان «تاثیر استفاده از اینترنت بر سرمایه اجتماعی و سرمایه انسانی (مطالعه موردی دانشجویان تهران)» به این موضوع پرداخته‌اند. فرضیات تحقیق عبارت بودند از اینکه استفاده از اینترنت با سرمایه اجتماعی افراد رابطه مثبت دارد و دیگر اینکه استفاده از اینترنت با سرمایه انسانی افراد رابطه معنی‌داری دارد (محمدی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۴).

برحسب نتایج تحقیق مهرداد نوابخش و همکاران وی می‌توان گفت که استفاده از موبایل و اینترنت باعث تغییر ارزش‌های خانوادگی، دینی، فرهنگی و اجتماعی می‌شود. علاوه بر آن تغییر در هویت جوانان نیز تا حدود زیادی وابسته به این دو رسانه نوین بوده است. معیدفر نیز پدیده اعتیاد به اینترنت را در بین نوجوانان و جوانان ۱۵ تا ۲۵ سال در شهر تهران مطالعه کرده و به این نتیجه رسیده است که گروه سنی ۱۹ تا ۳۰ سال به شدت درگیر اعتیاد هستند. بر اساس یافته‌های این پژوهش ۸/۲۵ درصد پاسخ‌گویان از بعد عاطفی، ۳۳ درصد از بعد رفتاری و ۶/۲۱ درصد از بعد شناختی درگیر اعتیاد به اینترنت بودند (معیدفر، ۱۳۸۶). در همین راستا، درگاهی طی تحقیقی در تهران به این نتیجه رسیده است افرادی که احساس از خود بیگانگی دارند، بیشتر به اینترنت روی می‌آورند و به نوعی حس اجتماع‌گریزی و خانواده‌گریزی در بین این عده از کاربران بیشتر مشاهده می‌شود (ملک احمدی و جعفریان، ۱۳۹۰: ۹۶). کرات نیز در تحقیقاتش بدین نتیجه رسیده که نوجوانانی که دچار انزوای اجتماعی هستند و از تماس‌های اجتماعی اجتناب می‌کنند، از اینترنت به عنوان ابزاری برای فرار از واقعیت استفاده می‌کنند (لیم و ایتل^۱، ۲۰۰۴: ۲).

گرینفیلد نیز در تحقیق بر روی کاربران اینترنت، به این نتیجه رسید که ۵۷ درصد از نمونه تحقیق وی دارای معیار استفاده غیرارادی از اینترنت بودند. وی اظهار می‌کند که عدم کنترل بر رفتارها، از دست دادن وقت و زمان، تسریع دوستی، صمیمیت و کاهش حجب و حیا از علائم طبیعت روان‌گردان اینترنت است. برای نمونه، ۸۳ درصد از پاسخ‌گویانی که اعتیاد به اینترنت داشتند، اعتراف کرده‌اند، زمانی که از اینترنت استفاده

1. Lim and et al

می‌کنند، مرزها را درنور دیده و کنترلی بر رفتارشان ندارند. این در حالی است که از میان افراد غیر معتاد، تنها ۳۷ درصد به فقدان کنترل بر مرزها اشاره کرده‌اند (دیا انگلس^۱، ۲۰۰۰: ۲).

چمنی (۱۳۸۶)، طی پژوهشی در یزد به این نتیجه رسیده که شایع‌ترین سن اعتیاد به اینترنت، سنین ۱۵ تا ۲۰ سال است؛ چنانکه از بین دو هزار دانش‌آموز دبیرستانی، ۸/۳ درصد به اینترنت اعتیاد دارند. نامبرده در رابطه با عوارض اجتماعی اعتیاد به اینترنت مطرح می‌نماید که مواردی مانند افت تحصیلی، غیبت در محل کار، بیکاری، اختلافات خانوادگی، مسئولیت‌پذیر نبودن در خانواده، خشونت و پرخاشگری، کاهش فعالیت‌های اجتماعی و نیز ترجیح برقراری ارتباط مجازی به جای واقعی از جمله این عوارض هستند (قاسمی و احمدی، ۱۳۸۹: ۵۶). علاوه بر این، مطالعات مختلف انجام شده بر روی دانش‌آموزان نشان‌دهنده این امر است که میزان استفاده از اینترنت، همچنین میزان بروز و شیوع اعتیاد به اینترنت در حال افزایش است. همچنین اعتیاد به اینترنت در دانش‌آموزان با مشکلاتی از قبیل کاهش ارتباطات میان فردی، عصبانیت، پرخاشگری و هیجان همراه است (پیرزاده، ۱۳۹۰: ۵۸۱).

مطالعات جامعه‌شناختی وسیعی در سال ۲۰۰۰ بر روی بیش از ۴۰۰۰ فرد بالغ آمریکایی به وسیله پژوهشگران دانشگاه استنفورد انجام گرفته است. نتایج نشان داد که کاربران اینترنت در مقایسه با کسانی که کاربر اینترنت نیستند یا کاربر دائمی نیستند، وقت کمتری را با خانواده‌های خود یا در فعالیت‌های اجتماع خود می‌گذارند. در این مطالعه معلوم شد که ۵۵ درصد از پاسخگویان در خانه و محل کار به اینترنت دسترسی داشتند؛ ۲۰ درصد از پاسخگویان «کاربران دائمی» بودند که دست کم پنج ساعت در هفته به شبکه وصل می‌شدند (گیدنز، ۱۳۸۷: ۶۸۳). نتایج مطالعه بولن و هری نیز نشان می‌دهد که هر چه جوانان زمان بیشتری را با اینترنت سر کنند، در مقابل از میزان زمانی که صرف محیط اجتماعی واقعی‌شان خواهند کرد، کاسته خواهد شد. به علاوه آنکه جوانان معتاد به اینترنت همانند سایر معتادان، دچار علائم و شاخصه‌های اعتیادی مشخص

1. Dea Ngelis

هستند (بولن و هاری^۱، ۲۰۰۰: ۱۱). شکلووسکی و همکاران^۲ وی (۲۰۰۶) در تحقیق خود شان با عنوان «اینترنت و مشارکت اجتماعی: تحلیل‌های مقطعی و طولی متضاد^۳» ادعا کرده‌اند که اینترنت گزینه‌های تازه‌ای را برای ارتباطات فراهم کرده و ممکن است در سایه اینترنت، مردم میزان استفاده از رسانه‌های قدیمی را تغییر بدهند. تغییر در ارتباطات مردم مهم است، زیرا ارتباطات مکانیسم توسعه و نگهداشت روابط اجتماعی مردم جهت حفظ سلامت جسمی و روانی تلقی می‌شود. این تحقیق با استفاده از داده‌های یک نظرسنجی ملی پانلی در سال‌های ۲۰۰۰ و ۲۰۰۱ به منظور بررسی تأثیر استفاده از اینترنت در ارتباط و مشارکت‌های اجتماعی انجام شده است. داده‌های طولی نشان می‌دهد که استفاده زیاد از اینترنت با کاهش در احتمال دیدار خانواده و یا دوستان همراه خواهد بود. تجزیه و تحلیل مقطعی نیز نشان می‌دهد، همبستگی بالایی بین فراوانی ارتباط پاسخ‌دهندگان با خانواده خود بوسیله تماس‌های تلفنی، دیدار و ایمیل وجود دارد (شکلووسکی، ۲۰۰۶). برنر نیز طی مطالعاتش در سال ۱۹۹۶ دریافت که ۳۰ درصد از پاسخ‌گویان، تلاش ناموفق در ترک استفاده از اینترنت داشته‌اند. همچنین، ۵۸ درصد از پاسخ‌گویان اظهار داشته‌اند که دیگران (خانواده و دوستان) راجع به استفاده بیش از حد از اینترنت به آن‌ها گوشزد کرده‌اند (معیدفر و همکاران، ۱۳۸۵: ۴۸).

یانگ (۱۹۸۸) نیز اعتیاد به اینترنت را بررسی و اشاره کرده است که فرد معتاد کسی است که دست کم ۳۸ ساعت در هفته و یا ۸ ساعت در روز، وقت خود را صرف استفاده از اینترنت می‌کند. براساس طبقه‌بندی‌های متخصصان و آسیب‌شناسان، چنانچه فرد در هفته ۲ تا ۳ ساعت از اینترنت استفاده نماید، کاربر معمولی است و چنانچه میزان استفاده او از اینترنت به ۸/۵ ساعت و یا بیشتر برسد، کاربری است که باید مورد بررسی‌های آسیب‌شناسانه قرار گیرد. استفاده وسواس گونه و افراطی از اینترنت ممکن است باعث ایجاد مشکلات روانی، اجتماعی، درسی و شغلی در فرد بشود. انزوا، احساس نیاز شدید و بازگرانی‌های منفی نظیر مشاجره با افراد خانواده، دروغ و انزوای اجتماعی از جمله ویژگی‌های کاربران معتاد به اینترنت هستند (ملک احمدی و جعفریان، ۱۳۹۰: ۹۹).

1. Bullen and Harre

2. Irina Shklovski, Robert Kraut and Lee Rainie

3. Contrasting Cross-Sectional and Longitudinal Analyses

همچنین، در مطالعه دیگر، یانگ (۱۹۹۶) به این نتیجه رسیده که ۸۰ درصد از پاسخ‌گویان، کاربران وابسته اینترنت بودند که انگاره‌های رفتاری معتادانه قابل‌توجهی را از خود بروز دادند. وی خاطر نشان می‌سازد که وابستگی به اینترنت، گسست‌ها و انقطاع‌های شدیدی در زندگی تحصیلی، اجتماعی، مالی و شغلی مشارکت‌کنندگان ایجاد کرده است (دوران، ۲۰۰۳: ۳). مک‌لور در تحقیقات خود در مورد تأثیرات نظام‌های جدید ارتباطی و اطلاعاتی بر کاربران نشان داده که شبکه اینترنت اثر منفی احساس افراد از حضور در مؤسسه‌های کوچک و دور افتاده را کاهش داده و همکاری بین پژوهشگران را توسعه می‌دهد. «همچنین نامبردگان، در تحقیقات خود خاطر نشان کردند که بین میزان استفاده از اینترنت و کمیت تولیدات پژوهشی ارتباط معنی‌داری وجود دارد؛ به بیان دیگر، هرچه میزان استفاده دانشمندان مورد مطالعه کاربران از اینترنت بیشتر بوده، به همان میزان کمیت تولیدات پژوهشی آنان نیز افزون‌تر شده است (موسی پور، ۱۳۸۲؛ ۱۴۹). آگیر در سال ۱۹۹۶، به مطالعه تأثیرات اعتیاد اینترنتی بر رفتار مردم کشور سوئیس پرداخت. مطالعه وی نشان داد که ۱۰/۶ درصد از کل پاسخ‌گویان به اینترنت اعتیاد دارند. همچنین گروهی که خودشان را معتاد به اینترنت معرفی کرده‌اند، شکایت خانواده و دوستان خود را نسبت به استفاده مفرط از اینترنت به دنبال داشته‌اند (معیدفر و همکاران، ۱۳۸۶: ۶۱).

پراجیت^۱ در مطالعه خود ادعا می‌کند که تمایل به ارتباطات اینترنتی، مکمل تعاملات در دنیای واقعی است؛ بنابراین، ارتباطات اینترنتی، نابود کننده سرمایه اجتماعی محسوب نمی‌شود. اینترنت می‌تواند جوامعی را که کنش متقابل در آن‌ها اغلب چهره به چهره است، حمایت و تقویت نماید. ارتباطات آنلاین، با بهره‌گیری از صفحات خانگی شخصی و موتورهای جستجوگر، فرصت‌هایی را برای کسانی که طرد شده‌اند، جهت افزایش سرمایه اجتماعی شخصی خود ارائه می‌کند. سطح زیرساخت‌ها، ویژگی‌های کلیدی اینترنت با سرمایه اجتماعی (جنبه‌های شبکه خود، همکاری، کار داوطلبانه، ارائه، استانداردهای رفتار اجتماعی) مطابقت دارد. جنبه‌های منفی اینترنت نیز با جنبه‌های منفی سرمایه اجتماعی مطابقت دارد. درک پتانسیل یکنواخت اینترنت به نوبه خود نیاز به درک سرمایه اجتماعی دارد (پراجیت، ۲۰۰۲: ۱۰۹).

---

1. pruijt

جمع‌بندی چارچوب نظری و تجربی و تدوین فرضیه‌ها

در مجموع آنچه از محتوای نظریه‌ها و نتایج تحقیقات پیشین قابل برمی‌آید؛ توجه به این نکته است که استفاده بیش از حد از اینترنت، آسیب‌های روانی، اجتماعی و فرهنگی را برای کاربران به دنبال دارد. کج‌خلقی و استرس، کاهش ضریب تحمل، انزوای اجتماعی، کناره‌گیری از جامعه و دوری گزیدن از خانواده و کاهش ارتباطات اجتماعی از اثرات اعتیاد به اینترنت محسوب می‌شود. در مقابل استفاده مفید و بهینه از اینترنت توسط کاربران، آن‌ها را در زمینه برقراری ارتباطات اجتماعی، کنش متقابل با دیگر کاربران، فعالیت‌های علمی و پژوهشی و آموزشی و... مساعدت می‌نماید. پس نحوه استفاده و میزان استفاده از اینترنت تعیین‌کننده نوع اثرات آن خواهد بود. به همین دلیل در پژوهش حاضر، با الهام از تحقیقات نظری و تجربی موجود رابطه بین سرمایه اجتماعی و اعتیاد به اینترنت به لحاظ نظری در قالب مدل تحلیلی شماره ۱ مورد تأیید بوده، لذا جهت تأیید تجربی روابط بین سازه‌های مذکور فرضیه‌های زیر استخراج شده اند:

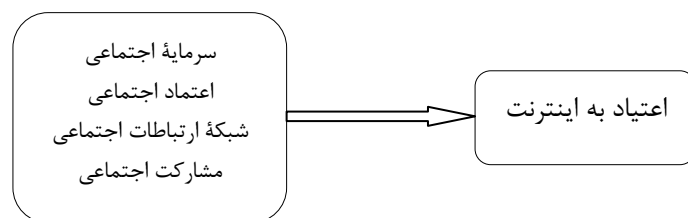
فرضیه‌های تحقیق

فرضیه‌های اصلی

- بین سرمایه اجتماعی و اعتیاد به اینترنت رابطه معنی‌داری وجود دارد.

فرضیه‌های اختصاصی

- (۱) بین شبکه ارتباطات اجتماعی و اعتیاد به اینترنت رابطه وجود دارد.
- (۲) بین اعتماد اجتماعی و اعتیاد به اینترنت رابطه وجود دارد.
- (۳) بین مشارکت اجتماعی و اعتیاد به اینترنت رابطه وجود دارد.

روش‌شناسی

روش تحقیق مورد استفاده در این پژوهش بر اساس هدف تحقیق، از نوع کاربردی است. منظور اینکه از این حیث، هدف، توسعه دانش کاربردی در یک زمینه خاص (اعتیاد به اینترنت) می‌باشد. بر اساس نحوه گردآوری داده‌ها، روش تحقیق، پیمایشی است؛ به این معنی که توزیع ویژگی‌های جامعه آماری مد نظر بوده و هدف، تبیین وضعیت موجود و شناسایی رابطه بین رویدادها بوده است. به عبارتی در این پژوهش توجه محقق به شناخت و مطالعه میزان تغییرات عوامل، اثر معنی‌داری کنش‌ها و واکنش‌های عوامل معطوف می‌باشد. لذا، این روش برای بررسی میزان تغییرات یک یا چند عامل دیگر به کار می‌رود. از ویژگی‌های عمده این روش می‌توان به مدل‌سازی، ترسیم مدل‌های علمی، قابلیت تعمیم‌پذیری یافته‌ها، روابط و شدت رابطه بین متغیرها و جهت همبستگی بین آنها اشاره داشت.

جامعه آماری پژوهش حاضر دانش‌آموزان دوره متوسطه استان آذربایجان شرقی است که تعداد کل آنها ۲۰۴۵۶۲ نفر می‌باشد. در تحقیق حاضر حجم نمونه بر اساس فرمول نمونه‌گیری کوکران محاسبه می‌شود.

$$T = 2/58 \quad (\text{سطح اطمینان } 99 \text{ درصد})$$

$$P = 0/5 \quad (\text{احتمال وجود صفت در جامعه آماری})$$

$$Q = 0/5 \quad (\text{احتمال عدم وجود صفت در جامعه آماری})$$

$$d = 0/05 \quad (\text{حداکثر مقدار خطای قابل قبول در این تحقیق})$$

$$N = 204562$$

$$n = \frac{\frac{T^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{204562} \left(\frac{T^2 pq}{d^2} - 1 \right)} \Rightarrow \frac{\frac{2.58^2 \times .15 \times .15}{.05^2}}{1 + \frac{1}{204562} \left(\frac{2.58^2 \times .15 \times .15}{.05^2} - 1 \right)} \cong 664$$

برای گردآوری داده‌های مورد نیاز در این تحقیق از نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای استفاده شده است. لازم به ذکر است که تعداد نمونه اختصاص داده شده به هر یک از شهرستان‌ها، متناسب با تعداد آنها انتخاب شده است.

جدول شماره ۱. مشخصات جامعه و نمونه آماری بر حسب شهرستان، جنسیت، تعداد مدارس، کلاس و پایه تحصیلی

شهرستان	تعداد	نمونه دختر	نمونه پسر	تعداد مدارس		پایه تحصیلی		تعداد کلاس		جمع کلاسها
				دختر	پسر	مساوی	تفکیک	پسر	دختر	
اهر	۷۲۵۲	۷۳	۳۳	۴۰	۲	۲	مساوی	۴	۴	۱۶
بناب	۷۰۵۸	۷۱	۳۵	۳۶	۲	۲	مساوی	۴	۴	۱۶
ناحیه ۳	۱۷۴۰۲	۱۷۳	۱۰۴	۶۹	۳	۴	مساوی	۴	۴	۲۸
ناحیه ۵	۱۴۲۸۷	۱۴۳	۷۹	۶۴	۳	۳	مساوی	۴	۴	۲۴
خسروشهر	۱۷۷۲	۱۸	۷۴۹	۱۰	۱	۱	مساوی	۴	۴	۸
شیستر	۳۷۶۴	۳۸	۱۸۵۸	۱۹	۱۹	۱۹	مساوی	۴	۴	۸
مرند	۱۳۳۳۱	۱۳۳	۶۳۷۲	۶۴	۳	۳	مساوی	۴	۴	۲۴
هریس	۲۳۰۶	۲۳	۱۰۷۷	۱۱	۱۲	۱۱	مساوی	۴	۴	۸
بستان آباد	۲۷۶۲	۲۸	۱۱۶۲	۱۲	۱۶	۱۲	مساوی	۴	۴	۸
جمع	۶۹۹۳۴	۷۰۰	۳۶۲۵۱	۳۶۵	۱۸	۱۷	مساوی	۳۶	۳۶	۷۲

گردآوری داده‌های تحقیق حاضر از طریق پرسشنامه انجام شده است. اغلب گویه‌های پرسشنامه به شکل طیف پنج و شش درجه‌ای به صورت بسته پاسخ طراحی شده بود. روشی که برای اندازه‌گیری روایی پرسشنامه و گویه‌های مندرج در آن به کار برده شده، روایی محتوایی است. طبق این نوع روایی، اجماع نظر متخصصین امر نشان از روایی محتوایی گویه‌های موجود در پرسشنامه بری اندازه‌گیری متغیرهای تحقیق دارد. نتایج حاصل از دیدگاه‌ها و نظرات تقریباً ده نفر از صاحب‌نظران این حوزه در خصوص سؤال‌ها و گویه‌های مندرج در پرسشنامه بیان‌کننده این امر بود که با اصلاحات جزئی در گویه‌های ابزار سنجش روایی محتوایی آن حاصل خواهد شد. محقق نیز با رعایت نکته‌نظرهای صاحب‌نظران و اصلاح (تعدیل در تعداد گویه‌ها و اصلاح برخی از آنها) ابزار اندازه‌گیری پرسشنامه نهایی را تنظیم نمود. پایایی گویه‌های متغیرهای تحقیق یعنی اعتماد به اینترنت و سرمایه اجتماعی به وسیله ضریب آلفای کرونباخ برآورد شده است. نتایج تحلیل پایایی گویه‌های متغیرها نشان می‌دهد که گویه تخصیص یافته برای اندازه‌گیری متغیرهای اعتماد به اینترنت و سرمایه اجتماعی از پایایی بالایی برخوردار هستند. نتایج تحلیل پایایی گویه‌های متغیرها در جداول زیر منعکس شده است.

جدول شماره ۲. نتایج تحلیل پایایی متغیرهای تحقیق

متغیرها	گویه‌ها	آلفای گویه‌ها	آلفای کل
اعتیاد به اینترنت	معمولاً ساعات ضروری خواب را صرف کار با اینترنت می‌کنم.	۰/۹۳۱	۰/۹۴۲
	معمولاً کار با اینترنت را به ارتباط با دوستان ترجیح می‌دهم.	۰/۹۳۲	
	معمولاً کار با اینترنت را به ارتباط با خانواده ترجیح می‌دهم.	۰/۹۳۱	
	کار با اینترنت جزئی از زندگی‌ام است.	۰/۹۳۴	
	خسته‌تر و کج‌خلق‌تر از زمانی هستم که اینترنت جزئی از زندگی‌ام نبود.	۰/۹۳۱	
	موقعی که از کامپیوتر دور هستم ذهنم مشغول نوع فعالیت‌های مورد نظر در زمان کار با اینترنت است.	۰/۹۳۵	
	استفاده از اینترنت باعث شده است که از سایر فعالیت‌هایی که قبلاً از آن لذت می‌بردم کمتر شود.	۰/۹۳۶	
	معمولاً زمانی که با اینترنت کار می‌کنم به همه قسمت‌های آن سرگ می‌کشم.	۰/۹۳۵	
	چنانچه اجازه دسترسی به اینترنت را نداشته باشم کج‌خلق می‌شوم.	۰/۹۵۳	
اعتماد اجتماعی	به نظر من بیشتر مردم قابل اعتماد هستند.	۰/۸۵۸	۰/۸۷۳
	به دوستانم اعتماد دارم.	۰/۸۶۸	
	به اقوام و آشنایان خودم اعتماد دارم.	۰/۸۶۲	
	در این دو روز زمانه فقط به کسی می‌توان اعتماد کرد که او را به خوبی بشناسی.	۰/۸۷۸	
	این روزها به سختی می‌توان کسی را پیدا کرد که واقعاً بتوان به او اعتماد کرد.	۰/۸۷۹	
مشارکت اجتماعی	شرکت در راهپیمایی‌ها	۰/۸۵۹	۰/۸۷۳
	شرکت در مراسم عزاداری، جشن‌های شادی و...	۰/۸۷۰	
	شرکت در کارهای گروهی	۰/۸۶۴	
شبکه‌های روابط اجتماعی	شرکت در هیئت‌های مذهبی	۰/۸۶۷	۰/۸۷۳
	چقدر می‌توانید از همسایه‌تان کمک بگیرید، هنگامی که به آنها نیاز داشته باشید؟	۰/۸۵۴	
	اگر مشکل مالی داشته باشید چقدر می‌توانید روی همسایه‌تان حساب باز کنید؟	۰/۸۵۷	
	اگر مشکل مالی داشته باشید چقدر می‌توانید روی دوستان‌تان حساب باز کنید؟	۰/۸۵۸	
	اگر مشکل مالی داشته باشید چقدر می‌توانید روی خانواده‌تان حساب باز کنید؟	۰/۸۷۹	
	چقدر از وقت روزانه خود را با اعضای خانواده سپری می‌کنید؟	۰/۸۷۴	
	چقدر از وقت روزانه خود را با دوستان سپری می‌کنید؟	۰/۸۶۹	
	چقدر با همسایگان‌تان رفت و آمد دارید؟	۰/۸۶۱	
چقدر شما و دوستان‌تان یکدیگر را مهمان می‌کنید؟	۰/۸۶۶		

پس از گردآوری داده‌ها به وسیله پرسشنامه و پانچ داده‌ها به نرم افزار SPSS ویرایش‌ها

و تبدیلات لازم بر روی داده‌ها انجام شده و نهایتاً، داده‌ها برای مرحله تجزیه و تحلیل آماده گردید. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات گردآوری شده طبق سطوح اندازه‌گیری متغیرهای تحقیق از آمار توصیفی (میانگین، انحراف معیار) و از آمار استنباطی (تحلیل واریانس یک طرفه، ضریب همبستگی پیرسون، مدل رگرسیون خطی گام به گام و مدل معادلات ساختاری موجود در نرم‌افزارهای SPSS نسخه ۱۷ استفاده شده است.

یافته‌های پژوهش

نتایج به دست آمده از تحلیل توصیفی متغیرهای زمینه‌ای (جدول ۲) نشان‌دهنده این است که اکثریت دانش‌آموزان مطالعه‌شده از لحاظ وضعیت جنسی، رشته و مقطع تحصیلی به ترتیب، دختر، ریاضی و دوم دبیرستان بوده و میانگین سنی دانش‌آموزان ۱۶/۴ می‌باشد. بقیه اطلاعات در جدول زیر منعکس شده است.

جدول شماره ۳. معرفی خصوصیات جامعه مورد بررسی

متغیرها	توزیع فراوانی و درصد
جنس	دختر ۳۸۲ نفر (۴۵/۴ درصد) و پسر ۳۱۸ نفر (۵۴/۶ درصد)
مقاطع تحصیلی	اول ۱۸۴ نفر (۲۶/۳) دوم ۱۹۳ نفر (۲۷/۶) سوم ۱۸۷ نفر (۲۶/۷) و پیش-دانشگاهی ۱۳۶ نفر (۱۹/۴ درصد)
سن	حداقل سن ۱۴ و حداکثر سن ۱۹ بیشترین تکرار ۱۷ ساله و میانگین سنی ۱۶/۴
رشته تحصیلی	عمومی ۱۸۴ نفر (۲۶/۳ درصد) ریاضی ۱۸۶ نفر (۲۶/۶ درصد) علوم تجربی ۱۷۰ نفر (۲۴/۳ درصد) علوم انسانی ۱۶۰ نفر (۲۲/۹ درصد)

نتایج حاصل از تحلیل توصیفی متغیر اعتیاد به اینترنت که به وسیله ۹ گویه اندازه‌گیری شده بود، نشان می‌دهد که میزان اعتیاد به اینترنت در میان دانش‌آموزان متوسطه استان آذربایجان شرقی بالاتر از حد متوسط می‌باشد. زیرا میانگین به دست آمده ۲۹/۳۷ از ۵۴ و ۵۴/۴ از ۱۰۰ درصد بوده است؛ بنابراین، می‌توان به لحاظ آماری توصیفی نتیجه گرفت که دانش‌آموزان مورد مطالعه بیشتر از حد مورد انتظار به اینترنت اعتیاد دارند. همچنین بر حسب نتایج به دست آمده از تحلیل توصیفی متغیر سرمایه اجتماعی می‌توان گفت که میزان سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان نیز در سطح بالاتر از متوسط قرار

دارد. به عبارت دیگر میانگین محاسبه شده تقریباً ۵۴ از ۹۰ و ۶۰ درصد از ۱۰۰ درصد بوده است.

جدول شماره ۴. آماره‌های توصیفی متغیر اعتیاد به اینترنت و سرمایه اجتماعی

آماره‌ها	اعتیاد به اینترنت	سرمایه اجتماعی
تعداد مشاهدات	۷۰۰	۷۰۰
دامنه تغییرات	۴۵	۶۱
حداقل	۹	۲۰
حداکثر	۵۴	۸۱
میانگین	۲۹/۳۷	۵۳/۹۷
انحراف معیار	۱/۴۰	۱۱/۸۹
واریانس	۱۹۶/۸۵	۱۴۱/۵۰
چولگی	-۰/۰۴	۰/۲۲
کشیدگی	-۱/۳۵	-۰/۷۸

نتایج آزمون فرضیه و تحلیل همبستگی بین ابعاد سرمایه اجتماعی و اعتیاد به اینترنت نشان می‌دهد که به ترتیب بین متغیرهای اعتماد اجتماعی، شبکه ارتباطات اجتماعی و اعتیاد به اینترنت همبستگی قوی معنی‌دار و معکوسی وجود دارد. به عبارت دیگر، با افزایش اعتماد اجتماعی و شبکه‌های روابط اجتماعی دانش‌آموزان اعتیاد به اینترنت کاهش می‌یابد. همچنین، با کاهش اعتماد اجتماعی و شبکه ارتباطات اجتماعی دانش‌آموزان، اعتیاد به اینترنت افزایش می‌یابد. در خصوص بعد مشارکت اجتماعی متغیر سرمایه اجتماعی وضعیت برعکس است. به بیان ساده‌تر با بالا رفتن میزان مشارکت اجتماعی در محافل مذهبی و غیرمذهبی، اعتیاد به اینترنت افزایش می‌یابد و برعکس.

در نهایت پس از تحلیل همبستگی متغیرها، برازش کاراترین مدل رگرسیونی با کنترل پیش‌فرض‌های آن برای تبیین اعتیاد به اینترنت به وسیله ابعاد متغیر سرمایه اجتماعی بر اساس داده‌ها انجام شده است. نتایج حاصل از مدل رگرسیون خطی گام به گام نشان می‌دهد که از بین ابعاد سرمایه اجتماعی بعد اعتماد اجتماعی و شبکه ارتباطات اجتماعی توانسته‌اند بیش از ۳۰ درصد از تغییرات متغیر وابسته یعنی اعتیاد به اینترنت را تبیین

نمایند. ضرایب استاندارد بتا بیانگر این امر است که با کاهش سطح اعتماد اجتماعی و شبکه ارتباطات اجتماعی میزان اعتیاد به اینترنت بیشتر می‌شود. اما در خصوص بعد سوم سرمایه اجتماعی یعنی مشارکت اجتماعی وضعیت برعکس دو بعد قبلی سرمایه اجتماعی است. به گونه‌ای که بین مشارکت اجتماعی و اعتیاد به اینترنت همبستگی معنی‌دار و مستقیمی وجود دارد. با وجود همبستگی معنی‌دار و مستقیم این بعد از سرمایه اجتماعی از مدل نهایی برازش رگرسیونی خارج گشته و تأثیر آن در میزان اعتیاد به اینترنت بر حسب نتایج تحلیل رگرسیونی معنی‌دار تلقی نمی‌شود.

جدول شماره ۵. ضرایب رگرسیونی استاندارد (β) برای مدل رگرسیون اعتیاد به اینترنت

متغیرها	مقادیر مدل	میزان همبستگی با اعتیاد به اینترنت
اعتماد اجتماعی	۰/۳۵۱***	۰/۴۸۶***
شبکه ارتباطات اجتماعی	۰/۲۹۵***	۰/۴۵۵***
مشارکت اجتماعی	۰/۰۰۹	۰/۳۱۱***
ضریب تبیین اصلاح شده	۰/۳۰۳	سرمایه اجتماعی کل ۰/۵۳۰***
تحلیل واریانس مدل رگرسیونی	۱۴۳/۶۳	
مقدار دوربین واتسون	۱/۸۴	

*** معنی‌داری در سطح ۰/۰۰۱، ** معنی‌داری در سطح ۰/۰۱ و * معنی‌داری در سطح ۰/۰۵

بحث و نتیجه‌گیری

هدف اصلی در تحقیق حاضر، بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر اعتیاد به اینترنت بوده است. در خصوص اعتیاد به اینترنت می‌توان ادعان نمود که اعتیاد به اینترنت، استفاده بیمارگونه و وسواسی از اینترنت است. آنچه مسلم است اینکه اینترنت طبق دیدگاه اندیشمندانی چون گیدنز، کاستلز مانند یک شمشیر دولبه عمل می‌کند، از یک سو مفید است و فرصت‌های بی نظیری را در اختیار کاربران قرار می‌دهد، به طوری که اینترنت، کاربران را قادر می‌سازد در فضای مجازی، تعامل‌ها و کنش‌های متقابل جدیدی را در همه جوانب زندگی اجتماعی با دیگر کاربران انجام دهند و شبکه‌های روابط اجتماعی‌شان را

تقویت نموده و به خدمات ارزان دسترسی داشته باشند. از سوی دیگر، اینترنت می‌تواند برای کاربران به عنوان یک تهدید مطرح شود. این امر زمانی رخ می‌دهد که کاربران اینترنت استفاده مضر و بی‌رویه را به استفاده مفید ترجیح دهند. به عبارت دیگر، استفاده بیش از حد از اینترنت باعث می‌شود که انزوای اجتماعی و تفرّدگرایی در بین کاربران تشدید یابد که این امر تضعیف‌کننده سرمایه اجتماعی است؛ بنابراین، در رابطه با حوزه سرمایه اجتماعی از رویکردهای پاتنام، فوکویاما، بوردیو استفاده گردید. سرمایه اجتماعی، شکلی از سازمان اجتماعی در نظر گرفته شد که شامل شبکه‌ها، هنجارها، اعتماد و ... بوده و مشارکت کنندگان را قادر می‌سازد تا به شیوه مؤثرتری اهداف مشترک خود را تعقیب نمایند» (فیلد، ۱۳۸۶: ۵۶) که ۳ بعد اصلی اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و شبکه‌های روابط اجتماعی، انتخاب شدند. ابعاد یاد شده نقش مهمی در اعتیاد به اینترنت دارند. به طوری که شبکه ارتباطات اجتماعی به عنوان بعدی از سرمایه اجتماعی موضوعی است که نمی‌توان به راحتی از بررسی آن گذشت. چراکه تصور کاهش اعتیاد به اینترنت بدون شناخت گستره شبکه‌ای روابط اجتماعی افراد غیر ممکن است؛ بنابراین، به فراخور موضوع می‌توان گفت که شبکه روابط اجتماعی در اعتیاد به اینترنت نقش اساسی دارد. به همین خاطر در خصوص تأیید موارد یاد شده و بر اساس نتایج تحقیق شکلووسکی و همکاران^۱ وی (۲۰۰۶) فرضیه‌ای به این شکل داده شده بود که بین شبکه روابط اجتماعی و اعتیاد اینترنتی رابطه معنی‌دار وجود دارد که فرضیه مذکور تأیید گردید؛ بنابراین، نتایج تحقیق حاضر با نتایج تحقیقات مذکور همخوان بوده است؛ یعنی افزایش شبکه روابط اجتماعی باعث کاهش اعتیاد به اینترنت در بین دانش‌آموزان می‌شود. شاهد این ادعا نتایج تحقیق در بعد اعتماد اجتماعی و شبکه ارتباطات اجتماعی است. با افزایش میزان استفاده از اینترنت و وابستگی بیش از حد به آن باعث کاهش اعتماد اجتماعی و محدودتر شدن شبکه ارتباطات اجتماعی می‌گردد. در مجموع برخی از نظریه پردازان اعتقاد دارند که تعاملات مجازی بیش از حد در نهایت، منجر به کاهش تعاملات کاربر در دنیای واقعی مخصوصاً با اعضای خانواده، دوستان نزدیک و نظایر آن می‌شود. در راستای مطالب نظری یاد شده، نتایج تحقیقات نیز نشان می‌دهند افرادی که احساس از خودبیگانگی دارند،

1. Irina Shklovski, Robert Kraut and Lee Rainie

بیشتر به اینترنت روی می‌آورند و به نوعی حس اجتماع‌گریزی و خانواده‌گریزی در بین این عده از کاربران بیشتر مشاهده می‌شود. کرات نیز در مطالعاتش بدین نتیجه رسیدند که جوانانی که دچار انزوای اجتماعی هستند و از تماس‌های اجتماعی اجتناب می‌کنند، از اینترنت به عنوان ابزاری برای فرار از واقعیت استفاده می‌کنند. همچنین، شکلووسکی و همکاران^۱ وی (۲۰۰۶) در تحقیق خود نشان دادند که استفاده زیاد از اینترنت با کاهش در احتمال دیدار خانواده و یا دوستان همراه خواهد بود. در این راستا، نتایج مطالعه بولن و هری نیز نشان می‌دهد که هر چه جوانان زمان بیشتری را با اینترنت سرکنند، در مقابل از میزان زمانی که صرف محیط اجتماعی واقعی‌شان خواهند کرد، کاسته خواهد شد. وابستگی به اینترنت، گسست‌ها و انقطاع‌های شدیدی در زندگی تحصیلی، اجتماعی، مالی و شغلی مشارکت‌کنندگان ایجاد کرده است. در نهایت پراجیت^۲ در مطالعه خود ادعا می‌کند ارتباطات اینترنتی نبود کننده سرمایه اجتماعی محسوب نمی‌شود. ارتباطات آنلاین، با بهره‌گیری از صفحات خانگی شخصی و موتورهای جستجوگر، فرصت‌هایی را برای کسانی که طرد شده‌اند، جهت افزایش سرمایه اجتماعی شخصی خود ارائه می‌کند. جنبه‌های منفی اینترنت نیز با جنبه‌های منفی سرمایه اجتماعی مطابقت دارد. درک پتانسیل یکنواخت اینترنت به نوبه خود نیاز به درک سرمایه اجتماعی دارد.

بنابراین، آنچه از محتوای نظری مفاهیم سرمایه اجتماعی و اعتیاد به اینترنت برمی‌آید توجه به این نکته است که سرمایه اجتماعی و اعتیاد به اینترنت همبستگی بالایی با همدیگر دارند. به گونه‌ای که همبستگی میان این دو با میزان استفاده از آن متفاوت‌تر خواهد بود. به یک معنا، با افزایش میزان اعتماد اجتماعی و شبکه‌های روابط اجتماعی در بین دانش‌آموزان، میزان اعتیاد به اینترنت کاهش می‌یابد و برعکس.

در مجموع با بررسی نتایج تحقیق و نظریه و نتایج تحقیقات داخلی و خارجی انجام شده این نکته قابل حصول است که نتایج تحقیق حاضر با نظریه‌ها و تحقیقات قبلی از همسویی و سازگاری مناسبی برخوردار است. نتیجه نهایی اینکه میزان اثرات تحلیل‌شده نشان می‌دهد که ۰/۳۰ تغییرات متغیر وابسته توسط متغیرهای مستقل مورد استفاده و تبیین شده‌اند.

1. Irina Shklovski, Robert Kraut and Lee Rainie
2. pruijt

سخن نهایی اینکه تأثیر سرمایه اجتماعی بر اعتیاد اینترنتی در برخی جاها، تأثیری مثبت و سازنده و در برخی جاها تأثیری منفی بوده است. در تحقیق حاضر سرمایه اجتماعی در مجموع، نقش کاهنده در امر اعتیاد دانش‌آموزان به اینترنت داشته است؛ چرا که به زعم محققین، اصل اساسی سرمایه اجتماعی، روابط شبکه‌ای تبلور یافته بین افراد، اعتماد اجتماعی و مواردی از این قبیل است که تقویت، تثبیت و تعمیق هسته‌های اعتماد در بین دوستان، والدین و فرزندان و همچنین گسترش روابط شبکه‌ای و مشارکت افراد در محیط اجتماعی ضمن اینکه باعث کاهش تفرده‌گرایی و انزوای اجتماعی دانش‌آموزان، اعتیاد اینترنتی را در جامعه هدف به حداقل می‌رساند که یافته‌های این پژوهش تأییدی است بر این مدعا.

- حال می‌توان بر اساس یافته‌های حاصل شده، پیشنهادهایی به شرح زیر عنوان داشت:
- از متولیان رسانه‌ای انتظار می‌رود عواقب و پیامدهای اعتیاد به اینترنت را به وضوح به دور از تبلیغات و سودجویی برای جوانان روشن‌گری نمایند؛
  - برنامه‌ریزی در زمین افزایش مشارکت اجتماعی دانش‌آموزان در کارهای گروهی، هیئت‌های مذهبی و....
  - آموزش جامعه و خصوصاً خانواده‌ها جهت برخورد علمی و اصولی با اعتیاد اینترنتی فرزندان؛
  - جامعه‌پذیری دانش‌آموزان به منظور نهادینه کردن فرهنگ مصرف متعادل تکنولوژی؛
  - برنامه‌ریزی در زمینه پر کردن اوقات فراغت نوجوانان و جوانان به منظور تقلیل فراوانی پرسه‌زنی بی‌مورد در اینترنت؛
  - برگزاری نشست‌ها و جلسات هم‌اندیشی به منظور اتخاذ راهکارهای پارادیمی و پارامتری جهت پیش‌گیری از عوارض منفی اعتیاد به اینترنت؛
  - پیشنهاد می‌شود که روابط عاطفی عمیق بین والدین و فرزندان شکل گیرد تا از پر شدن خلأ عاطفی فرزندان در فضای مجازی اجتناب گردد؛
  - تلاش در جهت استحکام پیوندهای خانوادگی و اجتماعی و گروهی، همچنین تقویت روابط شبکه‌ای دانش‌آموزان در محیط اجتماعی؛
  - احیای ورزش‌های سنتی و گروهی به منظور اجتناب از تفرده‌گرایی حاکم در

سرگرمی‌های فضای مجازی؛
 - در سطح کلان توجه به مسائل جوانان، ایجاد برنامه‌های مفرح و جذاب می‌تواند راهکار مهمی برای کنترل اعتیاد به اینترنت باشد؛
 - ایجاد محیط‌های سالم، منطقی و منطبق با فرهنگ اسلامی برای ارتباطات میان فردی جهت کاهش کاربران چت‌روم‌ها.

منابع

- امیرخانی، طیبه؛ پور عزت، علی اصغر (۱۳۸۷). تأملی بر امکان توسعه سرمایه اجتماعی در سازمان دولتی. نشریه مدیریت دولتی، دوره ۱، شماره ۱، صص ۱۹-۳۲.
- آقا بابایی، عزیزالله و همکاران (۱۳۸۶). سنجش گرایش جوانان به استفاده از وسایل ارتباطی نوین: مطالعه موردی اینترنت در استان چهارمحال و بختیاری. طرح تحقیقاتی. چهارمحال و بختیاری.
- باستانی، سوسن؛ کمالی، افسانه و صالحی هیکویی، مریم (۱۳۸۶). سرمایه اجتماعی شبکه و اعتماد متقابل بین شخصی. مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، سال ۱۶، شماره ۶۱، صص ۴۱-۸۱.
- باقری، حمید (۱۳۹۰). اعتیاد به اینترنت و وضعیت‌های هویت در دانشجویان. نشریه رشد مشاور مدرسه، وزارت آموزش و پرورش، شماره ۲۵، پاییز.
- پیرزاده، آسیه (۱۳۹۰). بررسی میزان اعتیاد به اینترنت در دانشجویان دانشگاه پیام نور اصفهان واحد کهنده. مجله تحقیقات نظام سلامت، سال هفتم، شماره پنجم، ۵۸۶-۵۸۰.
- دوران، بهزاد (۱۳۸۸). تأثیر اینترنت بر هویت همالان. فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات.
- ذکایی، محمد سعید و فاخره خطیبی (۱۳۸۵). اینترنت و تغییرات هویتی. فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال دوم، شماره ۷، زمستان.
- رحمانی، تیمور؛ عباسی نژاد، حسین؛ امیری، میثم (۱۳۸۶). بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر رشد اقتصادی ایران فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی، سال ششم، شماره دوم، صص ۲۵-۱.

سعادت، رحمان (۱۳۸۷). برآورد سرمایه اجتماعی در ایران با استفاده از روش فازی (www.sid.ir).

فیلد، جان (۱۳۸۶). سرمایه اجتماعی. ترجمه غلامرضا غفاری، حسین رضائی. تهران: کویر.

قاسمی، وحید؛ ملک احمدی، حکیمه (۱۳۸۹). تبیین اعتیاد به اینترنت در بین کاربران کافی نت‌های شاهین شهر. فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی، سال هفدهم، شماره ۱ (پیاپی ۶۴)، ۷۷-۵۱.

کازنو، ژان (۱۳۷۲). جامعه‌شناسی وسایل ارتباط جمعی. ترجمه باقر ساروخانی و منوچهر محسنی. اطلاعات.

کاستلز، ایمانوئل (۱۳۸۴). عصر اطلاعات. حسن چاوشیان. سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد، اسلامی. چاپ اول، ج ۲.

گرینفیلد، دیوید (۱۳۸۴). اعتیاد به اینترنت و پیامدهای آن، مجله ره آورد نور، شماره ۱۲، ۵۱-۴۸.

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۷). تجدد و تشخص. ترجمه ناصر موفقیان. تهران: نشر نی، چاپ چهارم

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۸). جامعه‌شناسی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی
ماجدی، سید مسعود؛ لهسایی زاده، عبدالعلی (۱۳۸۵). بررسی رابطه بین متغیرهای زمینه‌ای، سرمایه اجتماعی و رضایت از کیفیت زندگی. فصلنامه روستا و توسعه، سال ۹، شماره ۴. صص ۹۱-۱۳۴.

محبوبی منش، ح (۱۳۸۶). تحلیل اجتماعی مسأله حجاب. مطالعات راهبردی زنان (کتاب زنان ۳۸ (۱۰)، ۸۸-۱۳۴.

محمدی، اکرم، نقدی، اسدالله، علیوردی نیا، اکبر، کیانی، محسن (۱۳۸۹). بررسی جامعه-شناختی رابطه سرمایه اجتماعی و اعتیاد اینترنتی در بین جوانان شهر همدان. دو فصلنامه علمی- تخصصی پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه، شماره پنجم، ۲۷-۱.

معیدفر سعید، حبیب پور کتابی، کرم، گنجی، احمد (۱۳۸۶). اعتیاد اینترنتی علل و پیامدهای آن. فصلنامه رسانه سال ۱۶ شماره ۳.

ملک احمدی، حکیمه و جعفریان اعظم (۱۳۹۰). آسیب‌شناسی اعتیاد به اینترنت. فصلنامه جامعه‌شناسی تاریخی، دانشگاه تربیت مدرس، دوره سوم، شماره ۲، پاییز و زمستان. منتظرالقائم، مهدی و شاقاسمی، احسان (۱۳۸۷). اینترنت و تغییر اجتماعی در ایران: نگاهی فراتحلیلی با تأکید بر جوانان. مجله جامعه‌شناسی ایران، شماره ۹ (۳-۴): ۱۴۲-۱۲۰.

موسی پور، علیم‌راد (۱۳۸۲): اینترنت و تحقیقات دانشگاهی، نشریه دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه تبریز، سال نهم، شماره ۴، ۱۴۷-۱۶۰. نوابخش، مهرداد؛ هاشم‌نژاد، فاطمه؛ زادشم‌پور، وحید (۱۳۸۹). بررسی آثار اینترنت و موبایل در تغییر هویت جوانان ۲۹-۱۵ سال استان مازندران. جامعه‌شناسی مطالعات جوانان، شماره ۱، ۱۷۰-۱۴۵.

Bullen, Pat and Harré, Niki (2000), The Internet: Its Effects on Fatety and Behaviour Implications for Adolescents, Department of Psychology , University of Auckland, November.

Coromina Soler, L. (2006)."Social Networks and Performance in Knowledge Creation: An Application and Methodological Proposa".l.ph.D. Dissertation, Department of Economics, University of Girona.

DeAngelis, Tori (2000), Is internet addiction real ,?Monitor on Psychology, Vol ۳۱, No. ۴.

Duran, Maria Garcia(2003) Internet Addiction Disorder, AllPsych Journal, vol ۱۴.

Lim, Jin-Sook and et al(2004), A Learning System for Internet Addiction Prevention, Proceedings of the IEEE International Conference on Advanced Learning Technologies.

Lumsden, lauria,(2006).the development of tools to measure and describe social capital in specfic communithees and in organanisations,tesis:1-12.

McElroy, M.W., Jorna, R. J., and van Engelen, J. (2006)."Rethinking social capital theory: a knowledge management perspective", **Journal of Knowledge Management**, Vol.10, No. 5: 124-13-6.

Pruijt, Hans (2002): Social Capital and the Equalizing Potential of the Internet, Social Science Computer Review, Summer 2002; vol. 20, 2: pp. 109-115

Shklovski, Irina. Robert Kraut and Lee Rainie (2004): The Internet and Social Participation: Contrasting Cross-Sectional and Longitudinal Analyses, Journal of Computer-Mediated Communication, Volume 10, Issue 1, page 00, November.

